

דברי עיון וחינוך חינוך ממלכתי דתי, הרהורים ותהיות

שמעתין – גיליון 35

חוק חינוך ממלכתי, תשי"ג

1.

פירושים בחוק זה "חינוך ממלכתי" פירושו - חינוך הניתן מאת המדינה על פי תכנית הלימודים, ללא זיקה מפלגתית, עדתית או ארגון אמר מחוץ לממשלה, ופיקוחו של השר או של מי שהוסמך לכך על ידיו. "חינוך ממלכתי-דתי" פירושו – חינוך ממלכתי, אלא שמוסדותיו דתיים לפי אורח חייהם, תכנית לימודיהם, מוריהם ומפקחיהם.

2.

מטרת החינוך הממלכתי. מטרת החינוך הממלכתי היא להשתית את החינוך היסודי במדינה על ערכי תרבות ישראל והישגי המדע, על אהבת המולדת ונאמנות למדינה ולעם ישראל, על אימון בעבודה חקלאית ובמלאכה, על הכשרה חלוצית, ועל שאיפה לחברה בנויה על חירות, שיוון, סובלנות, עזרה הדדית ואהבת הבריות.

אנו חיים בעיצומה של מהפכה. כל מסיבות חיינו משתנים והולכים. כל הרגלי חיינו וכל מסגרת שבה אנו מתקיימים משנים את צורותיהם. כל מה שקיים בתוך המסגרת הזאת פושט צורה ולובש צורה, ואין אנו מספיקים להתרגל אליו עד שכבר החליף פניו, ואין אנו יכולים לכוון את עצמנו אליו. כל הערכה וכל קנה מידה משתנים במהירות מואצת, וברגעים נדירים של חשבון הנפש ושל הסתכלות לתוכנו, מתגלה לנו לתדהמתנו, שגם אנו נשתנינו כמעט לבלי הכר ועוד זאת, אם נרצה להיזכר איך נראינו אתמול, כמעט לא נצליח לזכור את עצמנו.

אבותינו התקיימו כעם יהודי בגולה כמעט אלפיים שנה, כשהיו מפוזרים ומפורדים. הם זיהו את עצמם כעם וכן נזדהו כעם על ידי העמים שבתוכם ישבו, על ידי דתם היהודית, כי כל בני האדם זיהו את עצמם על ידי דתותיהם המיוחדות להם. באמצעותם השתייכו זה לזה ובאמצעותם נבדלו זה מזה. כל הלחצים והפיתויים שבפניהם עמדו אבותינו כיחידים וכקבוצות, שהיו מכוונים לכך, שיתבוללו ויטמעו בין העמים המארחים אותם, ויעלמו כיחידה חברתית ניכרת, היו מופנים אל דתם המיוחדת, והם היו מודעים לכך, שאין האומה

הרב שלמה מן ההר זצ"ל

הזאת אומה אלא בתורתה. כן היה חי בתוכם החזון והצפיה והתקווה, ששהותם בגלות תגיע לקיצה, וכי בוא יבוא היום, שישובו לציון ברנה, ושם יוכלו להשלים קיום כל מצוות דתם, המהווים ביטוי להיותם עם.

והנה הגיעו ימים, בהם נשתנו ונתהפכו תחושות כל בני האדם, שוב אין האדם מזהה את עצמו לפי דתו, לפי אמונתו הדתית, לפי ערכיה המוסריים של הדת ולפי מנהגי החיים שלה, כי אם לפי ההשתייכות ה"לאומית", המתבטאת בישיבה משותפת בארץ אחת, בדיבור משותף בשפה, ובזיכרונות משותפים של מה שקרה להם ולאבותיהם בהיסטוריה הקרובה והרחוקה. מהפכה זו במודעות בני האדם זה אל זה הביאה אתה שינויים יסודיים ומקיפים בחברת בני האדם. מסגרות חברתיות המושגות על מודעות דתית התפוררו, ונוצרו מסגרות חברתיות אחרות, שבהם בני האדם מרגישים את עצמם שייכים זה אל זה על פי שותפותם בארץ אחת, בשפה אחת ובקורות היסטוריה אחת. בזה הגיעו ימים, שבהם נסיבות החיים קמו לבטל כליל את קיומו של העם היהודי. בחברה זו החדשה אין כל משמעות לקיומו של העם היהודי. מעתה אין ליהודים הגרים בין עמים שונים דבר משותף מוכר זה עם זה, ולעומת זאת דבקים ומחוברים ומקושרים כל יהודי ויהודי אל העם שבתוכו הוא יושב, דבקות וחיבור וקשר בל ינתק. והנה נתברר שאף על פי כן ולמרות הבל, קיימת מודעות פנימית "יהודית" חזקה, שהיא כנראה מונעת ממורשת רוחנית משותפת, והיא שקולה כנגד המודעות ה"לאומית" השולטת בחברה האנושית הכללית, זאת המודעות היהודית הפנימית מתגברת על הפיזור והפירוד של היהודים בין העמים, הנגרמים מן הדיבור בשפות שלהם ומן הישיבה בארצות שלהם ומן הקורות בהיסטוריה שלהם, והיא מאלצת את היהודים לתת ביטוי להרגשת ההשתייכות היהודית זה לזה, בדרכי ביטוי המנחים את החברה האנושית הכללית. או אז שבה והתעוררה הכמיהה לציון, ונולדה התנועה הציונית הלאומית, זו שחיפשה דרכים שאיפה, שנדמה היה שנרדמה ומתה בזמן שהתהלכו היהודים בין הגוים כל הימים הארוכים האלה בכל ארצות פזוריהם. יהודים קמו ושבּו אל ארץ אבותיהם, התחילו לדבר זה אל זה בשפת אבותיהם, ועוד מעט גם תהיה להם כאן היסטוריה משלהם, ואז יראו כעם גם לפי כל סימני ההיכר השולטים כיום בכל החברה האנושית.

הנה כי כן קמה התנועה הציונית מתוך הרגשת ההשתייכות של יהודים זה לזה, ומתוך ההרגשה של חוסר יכולת מוחלט להתבולל ולהיטמע בין הגוים, מתוך הוודאות הגמורה שאנו שונים מן הגוים, שלעולם לא נוכל להיות זהים אתם. וגם לא דומים להם, וששום שותפות אתם בלשון ובמקום ישיבה ובקורות לא תספיק להתגבר על הזרות המורגשת והנובעת ממהות פנימית שונה. מה גדול המפריד בינינו ובין הגוים, עד שמפריד זה היה

הרב שלמה מן ההר זצ"ל

בכוחו להוליד אנרגיה בעצמה כדי להביא לקיבוץ גליות, להקים את הארץ משמונה, ליצור "עם", להחיות לשון, להקים מדינה ולקיימה, ועוד היד נטויה.

הרגשת השתייכות זו שדחפה ליצור את כל מה שקיים כיום בארץ ישראל, היא ההתגשמות של כל הבטחות התנ"ך. האם הרגשת השתייכות זו נובעת ממודעות בשותפות באידיאלים, בערכים של מוסר, במנהגי חיים (דתיים?) האם הרגשת השתייכות זו תיצור ותעלה בתוכנו מודעות לשותפות באידיאלים, בערכים של מוסר, במנהגי חיים (דתיים?) על כל פנים אין היא נובעת ממקור "לאומי", כי הלא היא זאת שיצרה כאן את ה"לאום", את כל הדברים המהווים ביטוי ל"לאום": שפה, ארץ, משטר חברתי ומדינה היא היא זאת שמושכת בחבלי מגנט ובעבותות אהבה את כל היהודים שיעקרו את עצמם מתוך כל העמים שבתוכם הם יושבים ואתם הם מעורבים.

לאור האמור מעוררות "מטרות החינוך הממלכתי" כפי שהוגדרו בחוק המצוטט למעלה תהיות, הנה לשאיפה לחברה בנויה על "חירות, שוויון וסובלנות", כדי ליצור חברה כזאת לא היינו צריכים להתקבץ לארץ אבותינו דווקא, צרפת היא הארץ והצרפתים הם העם, שדברים אלה מהווים תוכן חייהם. זאת היא שאיפת לתרבות ואלה הם האידיאלים ההומניסטיים שבאו לידי ביטוי במהפכה הצרפתית המפוארת, אין הדעת נוחה וקשה להסכים עם ההסבר שעם ישראל הוציא מקרבו את הכוחות העצומים להקים חברה חדשה בארץ שוממה, רק על מנת שיוכל הרתק מן העם הצרפתי לקיים את האידיאלים של החברה הצרפתית. עוד קובע חוק חינוך ממלכתי זה שעלינו לחנך את ילדינו "לעזרה הדדית ולאהבת הבריות", האם יש להבין מתוך זה, שלפני כן באשכנז, בפולין וברוסיה, במרוקו, בתימן ובבבל לא יכולנו לקיים חברה שתהא מושתתת על אהבת הבריות ועל עזרה הדדית? אותה השאלה יש, לשאול על שאר הערכים המנויים בחוק זה כמטרות שיש להשתית את החינוך היסודי שבמדינה עליהם. "הישגי המדע, אימון בעבודה חקלאית ומלאכה, הכשרה חלוצית". כמדומה שכל מי שנושא אידיאלים אלה בלבו ימצא להם כר נרחב במרחבי אוסטרליה וניוזילנד, וביותר בערבות סיביר. "אהבת מולדת ונאמנות למדינה". הלא היהודים בכל מקום בעולם ישבו במדינה כלשהי והיתה להם מולדת כלשהי. למה לא יכלו להשתית את חינוכם בכל מקומות מושבותיהם על נאמנות לאותה מדינה ועל אהבה לאותה מולדת? לשם מה היה צריך לברוא מולדת מדשה ולהקים מדינה חדשה, ואחרי כן לחנך את הילדים לאהבת המולדת החדשה ולנאמנות למדינה החדשה? ולבסוף למה מתכוון "חוק החינוך הממלכתי" כשהוא מדבר על הצורך לחנך על ערכי תרבות ישראל האם הוא מתכוון לערכים שיצר ביאליק, שמעוני ועגנון, או לאלה שיצר טשרניחובסקי, או ברנר ובורוכוב? ואולי לאלה המיוצגים על ידי להקת "ענבל" ו"הרבי המרקד"?

הרב שלמה מן ההר זצ"ל

כאמור קיימת בתוכנו מודעות פנימית חזקה העוברת כבריח התיכון דרך לבות כל יהודי ויהודי, המייחדת אותו ומבדילה אותו מכל העמים, ומקשרת אותו ומאחדת אותו זה אל זה וזה עם זה, ומודעות זו היא שעקרה אותנו מכל ארצות פזורנו וקבצה אותנו לארצנו, והיא היא שבנתה את החברה החדשה כאן, כדי להבין מה מודעות זו דורשת מאתנו, צריך לצלול עמוק עמוק בתוכה ולהעלות מתוכה ולגלות את כל צפונותיה. שמא היה כדאי לדלות משם מרגליות, ולפיהן לנסח מטרות לחינוך ילדינו.

בקשר אסוציאטיבי עם האמור למעלה יאמרו גם מלים מועטות על פרט מתכנית הלימודים. מיסדי בית הספר היסודי הדתי המודרני פה בארץ יחדו בו מקום גדול באופן יחסי ללימוד גמרא. הם הניחו שציבור ההורים שיחנך בבית ספר זה את ילדיו, יראה בידיעת גמרא ובלימוד גמרא מטרה מהותית אבסולוטית, בחינוך, ולא יסכים בשום אופן לוותר עליה. בית הספר הממלכתי דתי הוא המשכו הישיר, וגם הוא ממשיך בנוהג זה ללמד גמרא, והוא משקיע מאמצים מרובים לקיים את הוראת הגמרא ולהעמידה על רמה "מתקבלת על הדעת". גם אין צריך לומר שבית הספר התיכון הדתי הבנוי על בסיס החינוך הניתן בבית הספר היסודי הדתי, רואה בלימוד הגמרא חלק מהותי מעצמו, ואין כלל להעלות על הדעת ביטול לימוד הגמרא או אפילו צמצומו. הנחתם של אבות בית הספר הראשונים עם יסוד בית ספר זה היתה בודאי שאפשר להביא בוגר בית ספר יסודי זה לידי ידיעה של הבנה בקריאת הגמרא, שאם גם לא יוסף ללמוד, יהיה בכל זאת מסוגל להשתתף כ"בעל בית" בשיעור של "בעלי בתים", ולעקוב אחרי שיעור גמרא של הרב, וברגר בית הספר התיכון הדתי יהא מסוגל בעצמו לתת שיעור גמרא ל"בעלי בתים". האמת המכאיבה היא שאנו רחוקים ביותר מלהגיע להישגים כאלה. בוגר בית ספר תיכון דתי צריך כמה שנים להשקיע את עצמו שנים אחדות בלימוד גמרא בישיבה גדולה כדי שיגיע ליכולת יוצרת של לימוד גמרא, ואם אינו לומד בישיבה גדולה יצטרך לעמול הרבה שנים לקבוע עתים לתורה כדי שיגיע לדרגא מבוקשת של שליטה יוצרת בגמרא. ואף אמנם אמת הדבר שזכינו גם לבוגרים שהגיעו לכך, הנה מספרם מועט עד לאימה. כמדומה שיש מקום להרהורים ולתהיות אם אנו הולכים בדרך הנכונה בכל כך הרבה מאמצים בלימוד הגמרא. שמא היינו עושים דבר טוב אם היינו ממעטים בלימוד הגמרא,, מרבים כנגד זה בלימוד משנה ובחומש עם רש"י. אם היינו קובעים לנו למטרה, שכל בוגר בית ספר יסודי יהא בקי במשניות בהיקף של שני סדרים, וכל בוגר בית ספר תיכון יהא בקי בארבעה סדרים משניות וברש"י על כל התורה, היה זה מעשיר את ההשכלה התורנית של בוגרי בתי הספר הדתיים שלנו עושר גדול, והיה גם פותח פתח לאלה שנדבה רוחם להמשיך בלימוד גמרא בגיל מבוגר יותר. אם היו מקדישים את כל המאמצים המופנים כיום בלימוד גמרא בבית ספר יסודי במקום זה ללימוד משנה עם ברטנורא, וכן גם את המאמצים המושקעים בכתות ט' וי' אולי היה ניתן להשיג מטרה זו.

הרב שלמה מן ההר זצ"ל